

УДК 355.216 : 355.457(477)

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ В ОРГАНАХ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Порхун Іван Васильович
м.Хмельницький

У статті розкрито особливості перебігу і зміст дослідно-експериментальної роботи з формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону України. Обґрунтовано і доведено, що формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом буде результативним, за умов побудови професійної підготовки військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання професійної діяльності; використання сучасних методів інтенсивного навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності військовослужбовців органів охорони державного кордону; активізації професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом.

Ключові слова: права компетентність, військовослужбовці за контрактом, Державна прикордонна служба України, права культура, дослідно-експериментальна робота, органи охорони державного кордону.

У зв'язку з переходом Державної прикордонної служби України (ДПСУ) на нову систему кадрового забезпечення відбулося суттєве розширення спектра спеціальностей, за якими здійснюється підготовка військовослужбовців за контрактом. Серед посад, які вони обіймають, є контролери пунктів пропуску через державний кордон, інспектори прикордонної служби, дільничні інспектори прикордонної служби, старшини підрозділів, техніки та інші. Ця категорія військовослужбовців за чисельністю та обсягом виконуваних завдань у структурі сучасної ДПСУ є домінуючою і на неї покладається надзвичайно велике за змістом службове навантаження. Усі ці зміни відбулися відповідно до Концепції розвитку ДПСУ на період до 2015 року. Цей важливий документ обумовив суттєве зростання вимог до персоналу ДПСУ, оскільки на сучасному етапі розвитку прикордонного відомства його керівництво приділяє особливу увагу вирішенню проблеми формування професійної компетентності і, зокрема, її складової – правової компетентності у всіх категорій військовослужбовців, а у контрактників – особливо. Стурбованість станом сформованості правової компетентності у зазначеній категорії пояснюється тим, що знання своїх прав і обов'язків, уміння їх активно відстоювати і захищати, чітке уявлення свого місця в державній структурі, розуміння взаємної відповідальності особистості і держави, здатність використовувати наявні державні механізми для захисту прав і інтересів на кордоні України – саме цих якостей в даний час часто бракує особистості сучасного військовослужбовця ДПСУ.

Метою статті є оприлюднення особливостей дослідно-експериментальної роботи з формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону України.

Проблема формування правової компетентності фахівців не є новою. Над обґрунтуванням теоретичних і методичних аспектів правового виховання у Збройних Силах та інших військових формуваннях України працювали вчені В. Кухар, В. Мірошніченко, В. Царенко, В. Хома. Про необхідність розвитку правових якостей прикордонників наголошується в наукових розробках А. Катковського, С. Крука, А. Кучеренка, М. Морозова, В. Райка, Ю. Сердюка та ін. Інші важливі для дослідження

аспекти підготовки прикордонників до майбутньої діяльності були в центрі уваги Т. Бунєєва, А. Галімова, Г. Грибенюка, І. Грязнова, О. Діденка, О. Корольова, А. Кучеренка, М. Мацішина, М. Недбая, С. Потапчука, Ю. Сичевського, В. Чернявського, С. Чистякова та інших. Разом з тим, проблема формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом не була предметом окремого дослідження.

Необхідність підвищення рівня правових знань та вмінь військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства виникає із самого характеру, змісту і особливостей їх професійної діяльності. Потреба у вирішенні цього завдання знайшла своє відображення в низці нормативно-правових актів, відомчих та суспільно-політичних публікаціях, аналітичних матеріалах, оглядах правозастосовчої практики військовослужбовців регіональних управлінь ДПСУ [1; 2; 3; 4].

У результаті аналізу наукових джерел, зокрема праць Я. Кічука [5], В. Олійника [6], В. Ситяніна [7], встановлено, що правова компетентність військовослужбовця за контрактом ДПСУ – це його професійно значуща інтегрована властивість особистості, яка ґрунтується на системі знань категорій права, своїх прав і обов'язків, умінь їх активно відстоювати й захищати, навичок використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав та інтересів на державному кордоні, мотивів правової культури, а також проявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, що перетинають державний кордон.

Отже, правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ є характеристикою особистості, що включає в себе правові знання (когнітивний компонент), законслухняну позицію (мотиваційно-ціннісний компонент), позитивний соціально-правовий досвід і уміння (діяльнісно-практичний компонент).

Згідно прийнятої логіки розгортання експериментального дослідження наступним його етапом була розробка діагностичного апарату для з'ясування рівня сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, а також проведення констатувального етапу експерименту.

Для визначення критеріїв, їх показників і характеристики рівнів сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ було здійснено аналіз сучасних підходів щодо визначення діагностичного апарату, який пропонується у дослідженнях вчених для вирішення аналогічного завдання. У результаті науково-пошукової роботи було встановлено, що основними критеріями сформованості зазначеної компетентності є когнітивний (характеризує рівень сформованості правових знань військовослужбовців за контрактом у правовій сфері), мотиваційно-ціннісний (дозволяє з'ясувати сформованість у військовослужбовців професійно-правових мотивів, включеність правових норм у ціннісну особистісну сферу, ціннісне ставлення до права), а також операційно-діяльнісний (характеризує наявність у військовослужбовців умінь використовувати нормативно-правові знання у професійній діяльності).

Сформованість правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, як було встановлено, може проявлятися на оптимальному, допустимому критичному і недопустимому рівнях.

Визначення діагностичного апарату дозволило перейти до визначення стану сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ в реальних умовах

оперативно-службової діяльності як у випускників центрів підготовки (Навчального центру підготовки молодших спеціалістів ДПСУ у м. Черкасах і Центру підвищення кваліфікації персоналу Національної академії ДПСУ імені Б. Хмельницького), так і військовослужбовців органів охорони державного кордону.

Аналіз практики формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ нами вирішено проводити за таким алгоритмом:

- опитування військовослужбовців за контрактом ДПСУ, які закінчили центри підготовки молодших спеціалістів на предмет самооцінки їх правової компетентності;
- аналіз відгуків керівників структурних підрозділів органів охорони кордону на військовослужбовців за контрактом ДПСУ щодо результатів їх професійної діяльності у правовому контексті;
- проведення діагностичних контрольних опитувань з навчальних дисциплін: «Правова підготовка», «Тактика прикордонної служби», «Прикордонний контроль», «Етика професійної діяльності прикордонника»;
- аналіз якості професійної підготовки військовослужбовців за контрактом у центрах підготовки молодших спеціалістів;
- аналіз змісту робочих навчальних програм, програм підготовки сержантського складу за спеціальністю молодших інспекторів прикордонної служби 2 категорії;
- аналіз змісту навчально-методичного забезпечення підготовки військовослужбовців за контрактом у центрах підготовки молодших спеціалістів;
- визначення чинників, які впливають на правову підготовку військовослужбовців за контрактом;
- визначення стану сформованості правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Для цього було проведено констатувальний етап експерименту, у якому взяли участь 262 військовослужбовця: 180 випускників центрів підготовки молодших спеціалістів (2009 і 2010 років випуску) і 82 військовослужбовця за контрактом ДПСУ в органах охорони державного кордону під час підвищення ними кваліфікації у межах поточної професійної підготовки персоналу.

Охоплення дослідно-експериментальними заходами такої кількості військовослужбовців дозволило, на нашу думку, мати більш повне та комплексне уявлення про стан сформованості правової компетентності як у випускників центрів підготовки молодших спеціалістів, які щойно закінчили навчальний центр, так і у тих, хто закінчив два-три роки тому.

За результатами дослідно-експериментальної роботи було встановлено, що оптимальний рівень сформованості правової компетентності за різними критеріями мають від 8,79 % до 8,98 % опитаних військовослужбовців, допустимий – від 10,99 % до 12,36 %, критичний – від 57,14 % до 59,76 %, а недопустимий зафіксовано у 19,51 % – 23,08 % військовослужбовців за контрактом.

Такі результати обумовили необхідність обґрунтування педагогічних умов, реалізація яких на практиці дозволить покращити фахову підготовку зазначеної категорії військовослужбовців та результативно формувати і розвивати у них правову компетентність. Під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність зовнішніх та внутрішніх педагогічних заходів та вимог, що сприятимуть якомога кращому формуванню правової компетентності у військовослужбовців за контрактом в органах охорони державного кордону України. При створенні конструкції таких умов ми виходили з урахування активного впливу зовнішнього середовища на військовослужбовців, концепції їх взаємодії у межах навчально-виховного процесу.

У результаті наукового пошуку шляхів розв'язання проблеми формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ було зроблено висновок про те, що цей процес буде результативним, за умов:

- побудови професійної підготовки військовослужбовців

на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ;

- регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання професійної діяльності;
- використання сучасних методів інтенсивного навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності військовослужбовців органів охорони державного кордону;
- активізації професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом.

Для перевірки результативності цих педагогічних умов, а також для уточнення та коригування висновків, отриманих на етапі теоретичного аналізу зазначеної проблеми, було організовано дослідно-експериментальну роботу. Її проведення дозволило перевірити не лише дієвість педагогічних умов, а також сформулювати висновки та рекомендації викладацькому складу і керівникам органів охорони державного кордону щодо методики організації роботи з формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом як у навчальних центрах ДПСУ так і в системі професійної підготовки безпосередньо в органах охорони кордону.

Педагогічний експеримент проводився поетапно у Навчальному центрі підготовки молодших спеціалістів ДПСУ у м. Черкасах, Центрі підвищення кваліфікації персоналу Національної академії ДПСУ імені Б. Хмельницького, а також з військовослужбовцями органів охорони державного кордону у період з 2007 по 2012 роки.

У дослідженні ми виходили з того, що експеримент – метод збору педагогічних фактів в спеціально створених умовах, що дають можливість вивчення та перевірки педагогічних впливів згідно проблеми дослідження.

Педагогічний експеримент, що проводився нами, є варіантом природного експерименту і передбачав активне формування психічних якостей, процесів, що досліджуються, безпосередньо під час навчально-виховної діяльності. Саме тому нами було враховано, що педагогічний експеримент має передбачати цілеспрямоване відокремлення досліджуваного явища від інших; активну позицію дослідника при втіленні інновацій в педагогічний процес; контрольований педагогічний вплив на учасників; наявність умов, за яких досліджуване явище піддається аналізу; повтор педагогічних явищ в приблизно одних і тих самих умовах стільки разів, скільки необхідно для перевірки гіпотези.

Побудова професійної підготовки військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ передбачала розробку і впровадження модульної технології навчання, визначення складових і змісту правової компетентності військовослужбовців за контрактом відповідно до посадового призначення, спрямованість навчання на формування конкретних умінь і навичок курсантів.

Регулярний моніторинг якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання професійної діяльності мав на меті систематичний збір дослідницькими методами інформації про навчально-освітній процес з метою визначення якості підготовки фахівців, передусім навчальних досягнень курсантів, і реалізації шляхів її підвищення. Моніторинг дозволив з'ясувати: який рівень підготовки мають випускники навчальних центрів; наскільки зміст їх освіти відповідає сучасним вимогам суспільства та рівню міжнародних стандартів у сфері охорони кордону; які тенденції спостерігаються у зміні якості підготовки майбутніх фахівців; які чинники впливають на якість навчання; які зміни доцільно внести до стандартів підготовки військовослужбовців за контрактом.

Щодо використання сучасних методів інтенсивного навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності військовослужбовців органів охорони державного кордону то у процесі

експериментальної підготовки поширення набули ролі ігри, метод інцидентів, проектна робота в невеликих групах, навчання і робота в команді, аналіз конкретних випадків, постановочні сценки, змодельовані ситуації, інтерактивні демонстрації, а також «Мозковий штурм».

Активізація професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом передбачала проведення спеціально організованої роботи науково-педагогічним складом, яка передбачала 4 етапи: усвідомлення необхідності працювати над собою (шляхом застосування методів самопостереження, порівняння себе з іншими, самоаналізу, самоконтролю, самооцінки); вироблення програми (плану) роботи над собою на основі поставлених цілей; реалізація програми самовдосконалення (методи самопереконання, самопримус, самонавіювання, самозобов'язання, осмислення власної діяльності та поведінки, самоконтроль, самозвіт, самоствердження, самопідбдьорювання, самозачочення, самопокарання, самообмеження); оцінка результатів самовдосконалення.

З метою проведення якісного аналізу перебігу і результатів формувального етапу експерименту було організовано проміжний контроль рівня сформованості правової компетентності у курсантів КГ і ЕГ. Метою цього контролю було:

- з'ясувати, наскільки результативними є заходи, передбачені експериментальною роботою;
- якою є динаміка формування правових знань, умінь і навичок у курсантів ЕГ;
- чи спостерігаються відмінності у навчальних результатах курсантів;
- які види і форми навчальної роботи є малоефективними;
- які заходи експериментальної роботи потрібно корегувати;
- чи доцільно вносити корективи у програму експериментального дослідження.

З огляду на окреслені завдання, на цьому етапі контролю

нами були використані контрольні роботи, а також інші методи опитування – анкети, тести, усні співбесіди, експертне оцінювання (здійснене групою у складі 16 осіб командного і викладацького складу).

Зазначені вище методи було використано і для оцінки результативності підсумкових даних формувального етапу експерименту.

Крім того, для з'ясування результативності дослідно-експериментальної роботи нами було проведено відстрочений контроль (контроль залишкових знань і умінь через певний час після завершення курсів підготовки. Як правило, цей термін може коливатися від 3 місяців до півроку і більше. Відстрочений контроль як вид контролю відповідає вимозі оцінювати ефективність процесу за кінцевим результатом). Цей вид контролю був призначений для визначення обсягу знань, умінь і навичок – складових правової компетентності, що залишилися у пам'яті курсантів після формувального етапу експерименту, а також аналізу прогалин у навчальній роботі курсантів і науково-педагогічного складу. Цей вид контролю було проведено вибірково, в інтересах зовнішнього контролю якості експериментального навчання у формі контрольної роботи, яка складалася з переліку питань і тестових завдань. Відстрочений контроль було проведено у травні-червні 2012 року шляхом розсилки дидактичних матеріалів для контролю в органи охорони кордону і збору даних, а також за допомогою дистанційних засобів навчання.

Під час проведення діагностичних заходів результати контрольних опитувань учасників експериментальної і контрольної груп були занесені у карти оцінки рівня правової компетентності кожного респондента ЕГ і КГ, а узагальнені результати – у зведені таблиці, які після обробки й упорядкування числових даних дозволили зробити висновки щодо результативності формувального етапу експериментального дослідження в цілому. У результаті обробки отриманих даних було побудовано табл. 1, у якій представлено зведені підсумкові результати експерименту.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості правової компетентності курсантів – військовослужбовців за контрактом контрольної та експериментальної груп до та після завершення експерименту, %

Рівні показників	Критерії правової компетентності	Групи-учасники експерименту			
		КГ, n=81		ЕГ, n=83	
		На початку експерименту	Наприкінці експерименту	На початку експерименту	Наприкінці експерименту
Оптимальний	Когнітивний	8,64	6,17	9,64	25,3
Допустимий		19,75	18,52	20,48	44,58
Критичний		53,09	48,15	51,81	20,48
Недопустимий		18,52	27,16	18,07	9,64
Оптимальний	Мотиваційно-ціннісний	9,88	7,41	10,84	25,3
Допустимий		19,75	18,52	20,48	48,19
Критичний		51,85	49,38	50,6	19,28
Недопустимий		18,52	24,69	18,07	7,23
Оптимальний	Операційно-діяльнісний	7,41	11,11	8,43	30,12
Допустимий		18,52	17,28	19,28	49,4
Критичний		53,09	45,68	51,81	16,87
Недопустимий		20,99	25,93	20,48	3,61

Відстрочений контроль було проведено вибірково, в інтересах зовнішнього контролю якості експериментального навчання у формі контрольної роботи, яка складалася з переліку питань і тестових завдань. Цей контроль було проведено у травні-червні 2012 року шляхом розсилки дидактичних матеріалів для контролю в органи охорони кордону і збору даних, а також за допомогою дистанційних засобів навчання.

У результаті дослідження встановлено, що кількість курсантів – учасників ЕГ з високим рівнем сформованості правової компетентності є значно більшою, ніж кількість військовослужбовців за контрактом з цим же рівнем у КГ, а курсантів з низьким рівнем сформованості правових знань, умінь і навичок в ЕГ менше ніж у КГ. Водночас, окремі результати набули змін. Так, рівень правових знань курсантів (когнітивний критерій) став нижчим, ніж це було одразу після завершення формувального етапу експерименту (у середньому на 3–5 %), а результати за операційно-діяльнісним критерієм навпаки покращилися на 3–6 % (дається взнаки практична діяльність на посадах в органах охорони кордону).

Результати аналізу отриманих результатів на різних ета-

пах педагогічного експерименту вказують на те, що висунута гіпотеза дослідження підтвердилася повністю. Це означає, що формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом буде результативним, за умов побудови професійної підготовки військовослужбовці на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного військовослужбовця за контрактом ДПСУ; регулярного моніторингу якості фахової підготовки військовослужбовців за контрактом до виконання професійної діяльності; використання сучасних методів інтенсивного навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності військовослужбовців органів охорони державного кордону; активізації професійного самовдосконалення військовослужбовців шляхом педагогічного керівництва цим процесом.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми дослідження. Перспективними напрямками подальших розвідок можна вважати з'ясування можливостей ефективної застосування нових інформаційних технологій у процесі розвитку правової компетентності військовослужбовців у навчальних центрах, розробку програми підготовки військовослужбовців за контрактом на основі визначення базових професійних компетенцій прикордонників.

Література і джерела

1. Підсумки службової діяльності структурних органів Держприкордонслужби України за напрямом діяльності організаційно-мобілізаційного управління Департаменту охорони державного кордону України Адміністрації Держприкордонслужби України за 1 півріччя 2007 року [Електронний ресурс]: Наказ Голови Держприкордонслужби України від 12 лип. 2007 р. № 0.24-16454/0/6-07 // Комп'ютер. інформ.-прав. система «Ліга». – Режим доступу: <http://www.info.www.liga.net>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
2. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – 3і змінами ; ост. ред. 05 жовт. 2012 р.
3. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року : Указ Президента України від 19 черв. 2006 р. № 546/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 25. – С. 14.
4. Про стан роботи щодо комплектування структурних органів Держприкордонслужби України солдатами (матросами), сержантами та старшинами у 2006 році та завдання на 2007 рік [Електронний ресурс]: Наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 24 груд. 2006 р. № 1003. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua/juritprof>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Кічук Я.В. Правова компетентність майбутнього фахівця – пріоритетне завдання громадянської освіти у вищій школі / Я.В. Кічук // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. педагогічна. – 2008. – Вип. 23. – С.141-147
6. Олійник В.В. Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Олійник В.В.; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
7. Ситянін В.В. Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В.В.Ситянін; Ун-т менеджменту освіти НАПН України. – К., 2010. – 21 с.

В статье раскрыты особенности течения и содержание опытно-экспериментальной работы по формированию правовой компетентности военнослужащих по контракту в органах охраны государственной границы Украины. Обосновано и доказано, что формирование правовой компетентности военнослужащих по контракту будет результативным, в условиях построения профессиональной подготовки военнослужащие на основе компетентностного подхода на основе модели современного военнослужащего по контракту; регулярного мониторинга качества профессиональной подготовки военнослужащих по контракту к выполнению профессиональной деятельности, использование современных методов интенсивного обучения, базирующиеся на анализе опыта деятельности военнослужащих органов охраны государственной границы; активизации профессионального самосовершенствования военнослужащих путем педагогического руководства этим процессом.

Ключевые слова: правовая компетентность, военнослужащие по контракту, Государственная пограничная служба Украины, правовая культура, опытно-экспериментальная работа, органы охраны государственной границы.

The article explores the specificity of the course and content of research and experimental work on forming the legal competence of contract officers in the organs of the state border of Ukraine. It has been proved, that the formation of legal competence of contract will be effective under the conditions of building military training based on competency approach based on models of modern military contract, regular monitoring of the quality of professional training of contract to perform professional activities, the use of modern methods of intensive training based on an analysis of the experience of the military authorities of the state border, enhancing professional military through self teaching guide this process.

Key words: legal competence, the military contract, the State Border Service of Ukraine, legal culture, experimental work, the bodies of the state border.